FARHOD GES - O‘ZBEKISTONNING XX ASR SANOAT VA MUHANDISLIK MEROSI OBYEKTI SIFATIDA

Mavlanov A.O.
Guliston davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi
Tel: +998 91 809 80 59

Annotatsiya: Ushbu tezisda Farhod GESning qurilish tarixi, muhandislik xususiyatlari, energetika tizimidagi o‘rni hamda O‘zbekistonning XX asr sanoat va muhandislik merosi obyekti sifatidagi tarixiy ahamiyati mavjud manbalar asosida ilmiy jihatdan ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Farhod GES, Sirdaryo, energetika, gidroenergetika, sanoat merosi, muhandislik merosi, elektr energiyasi, gidroinshoot, Mirzacho‘l, Bekobod, elektrlashtirish, sanoatlashuv, tarixiy meros, infratuzilma, modernizatsiya.

Kirish. XX asrda O‘zbekistonda amalga oshirilgan elektrlashtirish jarayonlari mamlakatning sanoat va qishloq xo‘jaligi taraqqiyotida muhim o‘rin egalladi. Yirik energetika inshootlarining barpo etilishi ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, yangi yerlarni o‘zlashtirish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qildi. Shu jihatdan Sirdaryo daryosi bo‘yida bunyod etilgan Farhod gidroelektr stansiyasi O‘zbekiston energetika tizimi tarixidagi yirik muhandislik inshootlaridan biri hisoblanadi. Farhod GESni qurishning texnik-iqtisodiy masalalari 1940-yilda o‘rganila boshlangan bo‘lib, Ikkinchi jahon urushi sharoitiga qaramasdan, 1942-yil 18-noyabrda uning qurilishi to‘g‘risida qaror qabul qilingan. 1943-yildan boshlangan bunyodkorlik ishlari yirik mehnat resurslari va murakkab muhandislik yechimlarini talab qilgan. Inshoot elektr energiyasi ishlab chiqarish bilan bir qatorda Mirzacho‘l hududini suv bilan ta’minlash va sanoat korxonalarining energetik ehtiyojlarini qondirishga ham yo‘naltirilgan edi.

Shu sababli Farhod GES tarixini faqat energetika sohasi doirasida emas, balki XX asr O‘zbekistonining sanoat va muhandislik merosi nuqtayi nazaridan ham tadqiq etish muhimdir. Mazkur maqolada Farhod GESning qurilish tarixi, muhandislik xususiyatlari va tarixiy ahamiyatini mavjud manbalar asosida yoritish hamda uning O‘zbekiston sanoat merosidagi o‘rnini ochib berish maqsad qilingan.

Asosiy qism. Farhod gidroelektr stansiyasining barpo etilishi O‘zbekistonda XX asrning birinchi yarmida amalga oshirilgan elektrlashtirish va sanoatlashtirish

jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. 1940-yillarga kelib respublikada yirik quvvatli elektr stansiyalariga ehtiyoj sezilarli darajada ortdi. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushi davrida sanoat korxonalarining O‘zbekistonga ko‘chirilishi elektr energiyasiga bo‘lgan talabni yanada kuchaytirdi. Shu sharoitda Chirchiq–Bo‘zsuv yo‘nalishida energetika inshootlari qurilishi bilan bir qatorda Sirdaryoning o‘rta oqimidagi gidroenergetik imkoniyatlardan foydalanish masalasi ham kun tartibiga qo‘yildi [Азимов Р.Э.: 46]. Farhod GESni qurish va uning texnik-iqtisodiy imkoniyatlarini o‘rganish 1940-yilda O‘rta Osiyo Gidroenergetika loyihalashtirish bo‘limi tomonidan boshlangan. Ikkinchi jahon urushining boshlanishi sababli loyiha vaqtincha to‘xtatilgan bo‘lsa-da, 1942-yil 18-noyabrda Farhod GESni qurish to‘g‘risida qaror qabul qilindi. Loyiha topshirig‘ini ishlab chiqish shu yilning dekabr oyida boshlanib, qurilish ishlari 1943-yil 10-fevraldan amalga oshirila boshlandi. Stansiyaning “Farhod” deb nomlanishi Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi bunyodkor Farhod obrazi bilan bog‘langan [Юлдашев М.Ю.: 18]. Inshootni barpo etishda murakkab muhandislik yechimlari ishlab chiqilgan. Manbalarda V.V. Poslavskiy bosh loyiha muhandisi, I.Yu. Karakis bosh me’mor, V.S. Kaminskiy bosh muhandis sifatida qayd etiladi. Loyihada Sirdaryo suvini Bekobod orqali Mirzacho‘l hududiga yo‘naltirish va undan bir vaqtning o‘zida elektr energiyasi ishlab chiqarishda foydalanish ko‘zda tutilgan. Bu holat Farhod GESning oddiy energetika korxonasi emas, balki energetika va irrigatsiya vazifalarini o‘zida birlashtirgan yirik muhandislik majmuasi sifatida shakllanganini ko‘rsatadi.

Farhod gidrouzeli o‘z davri uchun murakkab gidrotexnik majmua hisoblangan. Uning tarkibiga sekundiga 4400 kubometrgacha suv o‘tkazishga mo‘ljallangan, uzunligi 120 metr va balandligi 38 metr bo‘lgan tuproq to‘g‘oni, 13,7 kilometrlik derivatsion kanal, Mirzacho‘l sug‘orish kanallarining bosh rostlagichlari, bosim havzasi hamda stansiyaning bosim uzeli kirgan [Юлдашев М.Ю.: 33]. Farhod GES qurilishining yana bir muhim jihati uning katta mehnat resurslari hisobiga amalga oshirilganidir. Manbalarda Farg‘ona, Namangan, Samarqand, Qashqadaryo, Buxoro, Andijon va Toshkent viloyatlaridan 60 mingdan ortiq kishi qurilish ishlariga jalb qilingani qayd etilgan. Urush sharoitida texnika va malakali ishchi kuchining yetishmasligi sababli qurilishning ayrim jarayonlarida qo‘l mehnatidan keng foydalanilgan. Ishchilarning yashash va mehnat sharoitlari ham nihoyatda murakkab bo‘lgan.

Qurilish ko‘lamini amalga oshirilgan muhandislik ishlaridan ham ko‘rish mumkin. Dissertatsiyada qariyb 14 kilometrlik kanalni barpo etish jarayonida katta hajmdagi tuproq va tog‘ jinslarini qazish, 400 ming kubometr temir-beton yotqizish,

200 ming kubometr qoyatosh keltirish, shuningdek, 5,5 ming tonna metall konstruksiyalar va 3,5 ming tonna gidroenergetik uskunalarni montaj qilish rejalashtirilgani ko‘rsatiladi. Bu ko‘rsatkichlar Farhod GES qurilishi o‘z davrining yirik muhandislik loyihalaridan biri bo‘lganligini ko‘rsatadi. Farhod GES qurilishi tarixida harbiy asirlar mehnati ham qayd etilgan. Xususan, Bekobod yaqinidagi lagerlarda saqlangan nemis va yapon harbiy asirlarining bir qismi Sirdaryo to‘g‘oni, Shirinsoy tunneli, Farhod GES, boshqaruv binosi va boshqa obyektlarni barpo etishga jalb qilingan. M.Nazirxo‘jayev tadqiqotida O‘zbekistonga keltirilgan yapon harbiy asirlari bilan bog‘liq tarixiy jarayonlar haqida ma’lumotlar berilgan [Назирхўжаев М.Қ.: 70–73].

Farhod GESning tarixiy ahamiyati uning faqat elektr energiyasi ishlab chiqarishi bilan chegaralanmaydi. Inshoot Mirzacho‘lni o‘zlashtirish, irrigatsiya tizimlari va nasos stansiyalarini energiya bilan ta’minlash, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini kengaytirish hamda sanoat korxonalarining faoliyatini yo‘lga qo‘yishda muhim omil bo‘ldi. Ayniqsa, Bekoboddagi metallurgiya ishlab chiqarishi va urush davrida O‘zbekistonga ko‘chirilgan sanoat korxonalarini energiya bilan ta’minlash zarurati Farhod GES qurilishining iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirgan.

Farhod GESning ishga tushirilishi Mirzacho‘lning xo‘jalik jihatdan o‘zlashtirilishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Elektr energiyasi irrigatsiya va kollektor-drenaj tarmoqlari, nasos stansiyalari, qishloq xo‘jaligi korxonalari hamda yangi tashkil etilgan aholi punktlari infratuzilmasining faoliyatini ta’minlashda muhim o‘rin egalladi. Shu tariqa gidroelektr stansiyasi energetika, irrigatsiya, sanoat va qishloq xo‘jaligini yagona infratuzilmaviy tizim doirasida bog‘lagan muhim obyektga aylandi. Farhod GESning muhandislik jihatidan ahamiyatli tomonlaridan yana biri uning energetik quvvatidir. Tadqiqotlarga ko‘ra, stansiyada to‘rtta turbinali generator o‘rnatilgan bo‘lib, uning belgilangan elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvati 126 MVtni tashkil etgan [Юлдашев М.Ю.: 35]. Mazkur ko‘rsatkich Farhod GESning XX asr o‘rtalarida O‘zbekiston energetika infratuzilmasidagi salmoqli o‘rnini ko‘rsatadi.

Xulosa. Shunday qilib, Farhod GESni faqat elektr energiyasi ishlab chiqaruvchi obyekt sifatida emas, balki O‘zbekistonning XX asrdagi sanoat va muhandislik merosining muhim namunasi sifatida baholash mumkin. Uning tarixida murakkab gidrotexnik yechimlar, ommaviy mehnat safarbarligi, energetika va irrigatsiyaning o‘zaro uyg‘unlashuvi hamda Mirzacho‘lning iqtisodiy o‘zlashtirilishi kabi jarayonlar mujassamlashgan. Shu jihatdan Farhod GES tarixini o‘rganish O‘zbekistonning

sanoatlashuvi, energetika infratuzilmasi va muhandislik tafakkuri tarixini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Азимов Р. Э. Электроэнергетика Узбекистана: становление и развитие. – Ташкент: Фан, 2008. – 312 с.
2. Назирхўжаев М. Қ. 1945–1950 йилларда Тошкент вилоятидаги япон ҳарбий асирлари тарихидан // Материалы VI Международной научно-практической конференции «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA». – Т. XI. – Нур-Султан, 2019. – Б. 70–73.
3. Юлдашев М. Ю. Фарҳод ГЭС: қурилиш тарихи ва аҳамияти. – Тошкент, 2013. – 176 б.